

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΠΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Αἱ δύο πρῶται ἀποφασιστικαὶ συναντήσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Σήμερον πραγματοποιεῖται εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ τρίτη ἀποφασιστικὴ συνάντησις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον. Κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν, τὴν προσωκρατικὴν, ἀνεζητήθη τὸ ἐνιαῖον ἀξίωμα τῆς φύσεως. Κατὰ τὴν δευτέραν, τὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὠρίσθησαν οἱ βασικοὶ φυσικοὶ νόμοι. Κατὰ τὴν σημερινὴν ἀποδεσμεύεται ἡ ἐντὸς τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ἐγκεκλεισμένη δύναμις.

Καὶ αἱ τρεῖς συναντήσεις σημαίνουν ἐν πρώτοις μίαν ριζικὴν ἀπόστασιν ἐκ τῆς φύσεως. Διότι, ὅπου ὁ ἄνθρωπος συγχρωτίζεται πρὸς τὸ περιβάλλον του, ὅπου ζοῦν «κατὰ φύσιν» λαοί, δὲν γίνεται λόγος περὶ συναντήσεως τῆς φύσεως, ἀλλὰ περὶ συμβιώσεως πρὸς τὴν φύσιν. Ὅταν λοιπὸν διὰ πρώτην φοράν ὁ ἄνθρωπος συνήνητησε τὴν φύσιν, εἶχεν ἤδη ἀποδεσμευθῆ ἐκ τῆς φύσεως.

Ἡ προσωκρατικὴ συνάντησις χαρακτηρίζει γενικῶς τὴν στάσιν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος ἔναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀρχὴ τῆς ὑπῆρξεν ὁ Θαλῆς, κατάληξις τῆς ἡ ἀτομικῆς φιλοσοφίας. Ἡ συνάντησις τῆς Ἀναγεννήσεως χαρακτηρίζει γενικῶς τὴν στάσιν τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀρχὴ

της υπήρξεν ὁ Γαλιλαῖος, κατάληξις τῆς ἡ κλασσικῆ μηχανικῆ.

Ὡς πρῶτον βῆμα μιᾶς ἔκτοτε αὐξανομένης ἀποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς φύσεως, ἡ πρώτη συνάντησις ὠδήγησεν εἰς τὴν ιδέαν, τὸν γενικὸν ὄρον πρὸς ἄρσιν τῆς πολλότητος. Ὡς συστηματικὴ ἀπογύμνωσις τῆς φύσεως ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου περιεχομένου τῆς, ἡ δευτέρα συνάντησις ἔληξε μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ θεωρητικὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Ἡ ἀρχαιότης ἀπεκάλυψε τὴν μορφήν, ἐζήτησε τὸ αἶδιον, ἐξεφράσθη ὡς θεωρία. Οἱ Νέοι χρόνοι ἀνεκάλυψαν τὴν βαρύτητα, καθώρισαν συναφείας, ἐνεστερνίσθησαν τὴν νομοτέλειαν. Ἡ Ἑλλάς εἶδε τὸν κόσμον ὡς κόσμημα, ἡ Εὐρώπη ὡς μηχανήν. Ἡ πρώτη παρουσίασε τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐνοποιου ἀρχῆς, ἡ δευτέρα τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐσωτερικῆς συναρτήσεως. Σκοπὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτιστικοῦ πνεύματος υπήρξε τὸ εἰδέναι, ἡ θεωρία χάριν τῆς ιδέας. Ἐπιδίωξις τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος υπήρξεν ἡ διαπίστωσις, ἡ γνῶσις χάριν τῆς προβλέψεως. Οὐσιαστικὸς χαρακτήρ τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρώπου ἦτο τὸ αἶτημα τῆς αὐστηρᾶς διακρίσεως, ὁ περιορισμὸς τοῦ ὑποκειμένου, ἡ λογικὴ περιγραφὴ τοῦ πέρατος τοῦ εὐρωπαϊοῦ ἦτο ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἰσχύοντος, ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου, ἡ λογικὴ ὑπακοὴ εἰς τὴν ἀνάγκην. Ὁ μὲν ἀντελήφθη ὀπτικάς, ὁ δὲ ἀκουστικάς σχέσεις. Τὸν ἑλληνα ἄνθρωπον ἐκφράζει ἡ τέχνη τῶν ὄρατῶν ἀρμονιῶν, ἡ γλυπτικὴ, τὸν ἄνθρωπον τῶν Νεωτέρων χρόνων ἡ μουσικὴ, ἡ τέχνη τῆς ἐνορωμένης ἀρμονίας.

Ἐνώπιον τῆς τρίτης συναντήσεως. Εἰς ποίαν ἐγγοίαν τοῦ ἀνθρώπου ὀδηγεῖ ἡ τρίτη πρὸς τὴν φύσιν συνάντησις; Πῶς διαμορφώνεται ἡ νέα εἴσοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον; Ὅταν τὰ ἐρωτήματα περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς προοπτικῆς τοῦ ἀνθρώπου τίθενται ἐπὶ νέας βάσεως, εὕρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς φιλοσοφικῆς ἐποχῆς. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς μίαν ἐποχὴν πνευματικῆς κρίσεως. Ἴσως ἡ ἐποχὴ αὕτη οὐσιαστικῶς ἀκόμη δὲν ἀνέτειλε, διότι ἡ πρὸς τὴν φύσιν συνάντησις μόλις ἀρχίζει. Εὕρισκόμεθα ὁμως εἰς τὴν αὐγὴν τῆς ἐποχῆς αὕτης, εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ τῶν ἐπιτακτικῶν ἀπαιτήσεων.

Αἱ βασικαὶ ἐρωτήσεις τῆς πρώτης φιλοσοφικῆς περιόδου τοῦ ἀνθρώπου ἀνεπτύχθησαν ἐντὸς τοῦ αἰτήματος τοῦ ἐνιαίου λόγου. Κατὰ τὴν δευτέραν μεγάλην φιλοσοφικὴν περίοδον τοῦ πνεύματος ἐτέθησαν καὶ ἀνειλίχθησαν προβλήματα ἐναργῶν ἐξαρτήσεων. Σήμερον προβάλλονται εἰς ὄλας τὰς περιοχὰς τοῦ πνεύματος ἀξιώσεις ἐσωτερικοῦ δυναμισμοῦ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅσοι τὴν ἐννοοῦν ὡς σύστημα διανοητικῶν ἀρχῶν κοινωνικῆς σκοπιμότητος παραπλεύρως τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, προσγράφουν τὴν ἐπιταγὴν τῆς «μεταβολῆς», ὅχι πλεόν τῆς ἀπλῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς θρησκείας, κηρύττουν ὅσοι δὲν κατορθώνουν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ὕπαρξιν τοῦ κακοῦ, ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνουν «συεργοὶ» εἰς τὸ θεῖον ἔργον. Ἡ τέχνη τῶν νεωτέρων καλλιτεχνικῶν τάσεων δὲν ἀντικατοπτρίζει, ἀλλὰ θέτει «ἐξ ὕπαρχῆς», ὡς ὄφειλε νὰ εἶναι, τὸ ὑπάρχον. Ὑπὸ τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς ἐρμηνεύεται, ἐφ' ὅσον «δημιουργεῖται» ἡ παρατηρουμένη πραγματικότης.

Οὔτε διὰ τῆς ἐξωτερικῆς οὔτε διὰ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως ἱκανοποιεῖται σήμερον ὁ ἄνθρωπος. Ὅ,τι τὸν συγκινεῖ, τὸν ἀπελπίζει καὶ τὸν ἐνθουσιάζει, εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ δύνασθαι, τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου κυριαρχίας καὶ συνάμα τῆς ἐσωτερικῆς καταξιώσεως, τῆς καθυποτάξεως τῆς φύσεως καὶ τῆς αὐτοδημιουργίας. Ὁ ἄνθρωπος ἀνεκάλυψεν ἐντὸς του μίαν ἐκτατὴν καὶ ἐν ταῦτῳ φθειρομένην διάστασιν. Τὴν ἐπεκτείνει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ χώρου, ἀλλ' ὡς ἐὰν ἡ ἔκτασις αὐτὴ ἐσήμαινε θυσίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, μίαν ἀπάρνησιν τοῦ πνευματικοῦ του περιεχομένου, ἀντικαθιστᾷ τὸ κενὸν μὲ ὅ,τι ἐκείνη, διὰ νὰ προβληθῆ καὶ νὰ τὸν δημιουργήσῃ, καταγωνίζεται. Ἡ ἀντινομία αὐτὴ, ἡ νέα σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἡ προέκτασις του πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὴν ἐξαντικειμένισιν αὐτὴν τοῦ ἰδικοῦ του εἶναι, παραλλήλως ὁμως ἡ ἐπισχίσεις τοῦ προσώπου του, ἡ εἴσοδος του εἰς τὴν ἀνωνυμίαν ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλεόν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀλλ' οὔτε ἡ φύσις, ὅπως τὴν ἐγνώριζε καὶ γενικῶς ἀκόμη τὴν φαντάζεται, ἡ ἀντικατάστασις τῆς φύσεως διὰ μιᾶς ἀνθρωπίνης προβολῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπάρχει θέσις μόνον δι' ὅ,τι ἡμπορεῖ νὰ καταστῆ περίγραμ-

μα, να χάση δηλαδή την ουσίαν του, δια να γίνῃ σχῆμα, με δύο συμβολικούς λόγους: τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ἀποτελεῖ τὸ κλίμα τοῦ συγχρόνου ἱστορικοῦ πνεύματος.

Ἡ συνάφεια τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον εὐρίσκονται εἰς μίαν μεταξύ των ἀμεσον συνάρτησιν. Ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὸν κόσμον παριστᾷ τὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὃ,τι ὑποβαστάζει τὸ ἱστορικόν του πεπρωμένον. Ὅ,τι περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον, δὲν εἶναι ἀπλῶς κάλυμμα, μόνον ἐν «ἔξω», ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ κατὰ κύριον λόγον ἡ προϋπόθεσις τῆς παρουσίας τοῦ «ἔσω» καὶ τῆς συνειδήσεώς του. Ὁ χῶρος δὲν εἶναι μόνον μία δυνατότης διὰ τὴν κίνησιν, ἀλλ' ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος τοποθετεῖ τὴν πνευματικὴν του μοῖραν. Οὔτε ὁ χρόνος προσφέρεται ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς μέτρον τῆς ἐκτάσεως τῶν γεγονότων, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸν ὅρον διὰ τὴν κατάφασιν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ του, διὰ τὴν συσχέτισίν του πρὸς ὃ,τι ἀντιλαμβάνεται διὰ μέσου τῶν ἐποχικῶν μεταβολῶν ὡς μεταφυσικόν του λόγον καὶ διὰ τὴν ἀνίχνευσιν τοῦ ὑπεριστορικοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεώς του. Ὅ,τι συμβαίνει ἐντὸς τῆς φύσεως, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐν θέαμα, ἀλλὰ μία γλῶσσα διὰ τὴν ἀποκρυπτογράφησιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν.

Ἔχει λοιπὸν σημασίαν, ἐὰν ἐκλαμβάνωμεν τὰ φυσικὰ γεγονότα ὡς ἐκφράσεις ὑπακοῆς ἢ ἐὰν τὰ θεωρῶμεν αὐτοδύναμα, ἐὰν τὰ ἀνάγωμεν εἰς μίαν καθορίζουσαν ἀρχὴν ἢ ἐὰν τὰ ἀντιμετωπίζωμεν ὡς συμπαθητικὰς δυνάμεις, ἐὰν τὰ συνδέωμεν μεταξύ των ἢ ἐὰν μᾶς προκαλοῦν τὴν ἐντύπωσιν ἀναρχίας, ἐὰν μᾶς εἶναι ἀδιάφορα ἢ ἐὰν μᾶς ἐξυπηρετοῦν, ἐὰν παρουσιάζωνται, διὰ νὰ μᾶς δεσμεύσουν ἢ διὰ νὰ μᾶς ἀνατείλουν, ἐὰν ἔχουν ξένην πρὸς τὸ πνεῦμα ἀρχὴν ἢ ἐὰν εἶναι τρόποι πνευματικῆς ἐκφράσεως. Διότι ἡ φύσις εἶναι ὁ καθρέπτης τοῦ πνεύματος, ὃ,τι ἐπιτρέπει εἰς τὸ πνεῦμα νὰ ἐπιτύχῃ μίαν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του ἀπόστασιν, νὰ σταθῇ ἀντιμέτωπος τῆς ἰδικῆς του φύσεως, νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἐσωτερι-

κὴν τοῦ κίνησιν, ὡς ἔαν ἦτο ἀπλοῦς θεατῆς μιᾶς παραστάσεως, διὰ τὴν ὁποῖαν ἀμέσως ἐνδιαφέρεται, χωρὶς ὁμῶς νὰ συμμετέχη εἰς τὰ διαδραματιζόμενα.

Σήμερον ἡ φυσικὴ, παρ' ὄλην τὴν μεθοδολογικὴν αὐστηρότητα τῶν νέων ἀρχῶν τῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ δλοκληρώσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὴν κλασσικὴν τῆς περίοδον, χωρὶς νὰ τὸ φέρῃ εἰς πέρας. Μὲ ὄλην τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν σοβαρότητα, τὰς ὁποίας ἐπέβαλλεν ἡ μεγάλη ἰδέα, τὴν ὁποῖαν δικαιολογημένως εἶχεν ἀποκτήσει διὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἔργου τῆς, ἡ κλασσικὴ φυσικὴ εἶχεν ἀναλάβει νὰ διαχωρίσῃ φύσιν καὶ ἄνθρωπον, νὰ ἴδῃ τὴν φύσιν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν τῆς γυμνότητα, νὰ τῆς ἀφαιρέσῃ τὰ ἀνθρώπινα ἐνδύματα τῆς μεταφυσικῆς παραδόσεως. Ὅτι ὁμῶς ἡ φύσις ἦτο ὁ καθρέπτης τοῦ ἀνθρώπου, παρ' ὄλην τὴν αὐστηρότητά τῆς, ἡ κλασσικὴ φυσικὴ οὐδέποτε τὸ ἐφαντάσθη. Ἡ νέα αὐτὴ ριζικὴ ἀπόστασις ἀνήκει εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τῆς συγχρόνου ἐρεῦνης, ἡ ὁποία ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντιστοιχίαν ἀνθρώπου καὶ φύσεως κατὰ τρόπον δι' ὄλην τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς φυσικῆς ἀνεπανάληπτον. «Εὗρήκαμεν παράξενον ἴχνη εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ ἀγνώστου. Ἀνεπτύξαμεν σοβαρὰς θεωρίας, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, διὰ νὰ μάθωμεν τὰ τῆς προελεύσεώς του. Τελικῶς ἐπετύχαμεν τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ πλάσματος καὶ ἰδοῦ! Εἴμεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι» 1.

Πῶς ἀντιμετώπισε τὴν φύσιν ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης. Σήμερον μεταβάλλεται ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐπακόλουθον μιᾶς ἐπὶ δύο διαφόρων τομέων συντελουμένης μεταβολῆς εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ὁ πρῶτος τῶν δύο αὐτῶν τομέων εὐρίσκεται εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Ὁ δεύτερος εἶναι ἡ μεταφυσικὴ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, εἰς τὸν ὁποῖον κοινῶς ἀποδίδεται τὸ ὄνομα «τεχνικὴ». Ἡ διπλῆ αὐτὴ μεταβολὴ θὰ ἤμποροῦσε νὰ ὀνομασθῇ «ἀποφυσικοποίησης» τῆς φύσεως. Ποῖαν ἐγνοίαν ἔχει διὰ τὸν σύγχρονον ἄν-

(1) *Ιδ. *James Jeans, Physics and Philosophy, Cambridge-New York 1946*, p. 75.

θρωπον τὸ μεταφυσικὸν αὐτὸ γεγονὸς, εἶναι θέμα μιᾶς ἰδιαιτέρας προσεχοῦς μελέτης. Ποῦ βασίζεται ὁμῶς ἡ πρακτικὴ αὐτὴ μεταβολὴ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν του περιβάλλον καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἢ μεταβολή, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον δοκιμάζει, εἶναι μία ἐρώτησις, διὰ τῆς ὁποίας θὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν προβληματικὸν κύκλον τοῦ παρόντος πονήματος. Τόσον ὁμῶς τῆς πρώτης ὅσον καὶ τῆς δευτέρας μεταβολῆς, τόσον δηλαδὴ τῆς νεωτέρας ἐννοίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅσον καὶ τῆς εἰς ἐκείνην ἀναγομένης τεχνικῆς, κοινὴ καταγωγὴ εἶναι τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα. Καὶ αἱ δύο ἀποτελοῦν τελικὰ στάδια μιᾶς διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα νέας ἀξιολογήσεως τῆς φύσεως.

Ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸν ἀρχαῖον κόσμον ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς φιλοσοφίας, ἐὰν δηλαδὴ δὲν ἐξετάσωμεν μόνον τὴν σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὸν κοινὸν ὑπὸ τῆς ζωσῆς θρησκείας ὀριζόμενον τρόπον τοῦ βίου ἐντὸς τῆς φύσεως, θὰ μᾶς κάμῃ ἐντύπωσιν ὁ ἱερὸς φόβος, ὁ ὁποῖος συνέχει τὸν ἑλληνα ἄνθρωπον ἔναντι τοῦ κοσμικοῦ οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ προνομιούχος κάτοικος. Αἱ φυσικαὶ δυνάμεις εἶναι δι' ἐκείνον ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις. Δὲν ἐξέφραζον ἀπλῶς τὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἦσαν ἢ ἐναργεστέρα ἑκφρασις τῆς παρουσίας του. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἄμεσος γείτων τοῦ θεοῦ. Ἡ ἀπτή αὐτὴ γειτνίασις τὸν ἔπειθεν, ὅτι ἢ πρᾶξις καὶ ἢ συμπεριφορὰ του οὔτε ἀτιμώρητος οὔτε ἀβράβευτος ἤμποροῦσε νὰ μείνῃ. Τὴν συμπαρουσίαν θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν των ἐκορύφωγεν ἡ θυσία, ἡ ἐπιβλητικὴ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ εἰς τὰς σημαντικὰς στιγμὰς τοῦ βίου.

Ἄν ὁμῶς ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φύσις ἐγκυμονῇ τὸν θεὸν καὶ ἂν ἡ σχέσις τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι μία ἀπάντησις εἰς τὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τοῦ θεοῦ, δὲν ἔχει ἀπλῶς «φυσικόν», τοῦτέστιν ἀντικειμενικόν, ἀλλὰ πρωτίστως ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ φύσις δὲν ἦτο ἄψυχος, ἀλλὰ μία φοβερὰ, ἀγέννητος καὶ ἀφθορος ὄντοτης, πρακτικῶς καὶ μεταφυσικῶς σχετιζομένη πρὸς τὴν προσωπικὴν παρουσίαν τοῦ ἀν-

θρώπου. Ὡς πρὸς τὴν ζωτικότητα αὐτὴν δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν οὔτε ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τῆς φύσεως τῶν Προσωκρατικῶν. Ἀπει-
αντίας διὰ τῆς πρώτης φιλοσοφικῆς του προσπαθείας ὁ ἀρχαῖος
ἄνθρωπος καθιέρωσε λογικῶς τὸν βιομορφικὸν χαρακτήρα τῆς
φύσεως. Ἡ φύσις αὐτὴ ἀναπνέει τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ. εἶναι ἡ κα-
τοικία καὶ συγχρόνως τὸ σῶμα του, ὅ,τι ὑπάρχει χωρὶς ἀρχὴν καὶ
χωρὶς τέλος, τὸ μόνον «αἰεὶ ὄν» καὶ διὰ τοῦτο τὸ αἰώνιον καὶ τὸ
συνεχῶς νέον. Ἐδῶ ἴσως συμφύρονται τὰ ὅρια μεταξὺ θεοῦ καὶ
φύσεως, ὅ,τι ὁμοῦς ἔχει φυσικὴν μορφήν, δὲν εἶναι οὔτε αὐθαίρε-
τον οὔτε ἀδιάφορον, ἀλλὰ μεταδιβάζει εἰς ὄσους ἔννοοῦν τὴν
γλῶσσαν τοῦ αἰωνίου ἕνα ὅσον περισσότερο ὑπὸ τῶν ἐπιφάσεων
καλυπτόμενον ὅσον οὐσιωδέστερον λόγον.

Ὡς τρόπος ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φύ-
σις ἦτο ἡ παράστασις τῆς τάξεως. Ἡ φαινομένη ἀρμονία τῶν φυ-
σικῶν συμβάντων ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἑνὸς μοναδικοῦ κοσμήμα-
τος, πρὸ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος κατελαμ-
βάνετο ὑπὸ δέους. Ὁ «κόσμος» λοιπὸν ὑπῆρχε, διὰ γὰρ ἐξυψώγη τὸν
ἄνθρωπον, διὰ γὰρ τὸν ἀνάγη ἀπὸ τῆς ὁρατῆς ἀρμονίας πρὸς μίαν ἀ-
φανῆ καὶ κρείττονα ἀρμονίαν, πρὸς μίαν εἰσέτι ἀνωτέραν πνευματι-
κὴν τάξιν, πρὸς τὸν ἰδεώδη κόσμον τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.
Ἡ ἀνάτασις αὐτὴ ἦτο τὸ ἔργον τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας,
ἐκείνων τῶν πνευματικῶν λειτουργημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ θεω-
ρῶν ἄνθρωπος κατηυθύνετο πρὸς τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» κράτος
τοῦ ὑπερβατικοῦ, πρὸς τὸν θεῖον κόσμον τῶν ἰδεῶν.

Τὸ χριστιανικὸν αἶτημα κυριαρχίας ἐπὶ τῆς φύσεως, ὡς
μεσαιωνικὸν κληροδόμημα διὰ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς φυσι-
κῆς. Τὴν στάσιν αὐτὴν τοῦ βίου ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιμετώπισε μὲ
μίαν χαρακτηριστικὴν πεζότητα. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν χριστια-
νικὴν θρησκείαν ἡ φύσις εἶναι πλάσμα. Δηλαδή δὲν ἔχει ἐκείνη
θεῖον χαρακτήρα, ἀλλ' ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὁ δημιουργὸς
της. Τὴν φύσιν κατεσκεύασεν ὁ Θεὸς ὡς κατοικίαν καὶ ὡς μέσον
ἐπιδιώσεως καὶ ἐξυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατὰ τοῦτο ὡς μέ-
σον, διὰ γὰρ συνδεθῆ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν αἰώνιον λόγον τῆς ὑπάρ-

ξεώς του. Ὡς μόνος πραγματικός χαρακτήρ τοῦ φυσικοῦ κόσμου προβάλλεται ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀντικειμενικότης. Ἡ φύσις ἔχει ὡς ἀποστολὴν νὰ ἀντίκειται εἰς τὸν ἄνθρωπον, νὰ τὸν ἐξυπηρετῇ καὶ νὰ τὸν βεβαιώνη, ἐφ' ὅσον ὑποτάσσεται, ἐκλαμβανομένη εἴτε ὡς τὸ ἐναντίον τῆς θρησκευτικῆς προθέσεως ἢ μεταλαμβάνουσα τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ κάλλους καὶ τῆς δυνάμεώς της ἀνάγουσα πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος τὴν ἐδημιούργησε. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἀντελήφθη τὴν φύσιν εἴτε ὡς μέσον δαιμονικῶν ἀρχῶν ἐναντιουμένων εἰς τὰς προθέσεις τοῦ πνεύματος, ὅποτε ἔπρεπε νὰ δεσμεύεται μὲ κάθε θυσίαν καὶ ἐκ συστήματος νὰ ἀγνοῖται, εἴτε ὡς τρόπον ἀποκαλύψεως τῆς θείας παρουσίας, ὅποτε ἤξιζε τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν συμπάθειαν.

Τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως ἀντελήφθη γενικῶς ὁ χριστιανὸς ἄνθρωπος ἐπίσης κατὰ δύο τρόπους, χαρακτηριστικούς ἰδίως τοῦ μεσαιωνικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐν πρώτοις ἐθεώρησε τὴν φύσιν ὡς μέσον διαδιώσεως, ἐκ δευτέρου ὡς παράγοντα ἀντιστάσεως εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς θρησκευτικῆς τελειώσεως. Διπλὴν σημασίαν ἀποκτᾷ ἀπὸ τῆς νέας αὐτῆς ἱστορικῆς στιγμῆς ὁ φυσικὸς κόσμος. Ἄφ' ἑνὸς μὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἔργον εὐεργετοῦντος Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἔκφρασις ἑνὸς πρὸς τὴν ἀγίωσιν ἀντιστρατευομένου νόμου. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἰσχύει ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸ αἶτημα τῆς κυριαρχίας. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει τὴν ἐπιταγὴν, νὰ «κατακυριεύσῃ» τῆς φύσεως καὶ συνάμα νὰ καταστρατηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ πνεύματος στρεφομένην ἰσχύν της. Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἐπιβολὴ ἔχει λοιπὸν βιολογικὸν καὶ λυτρωτικὸν νόημα. Δὲν ἰσχύει πλέον τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν»¹, ἀλλὰ τὸ ζῆν κατὰ τῆς φύσεως. Ἡ ἀπερίφραστος αὐτὴ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα κορυφωθείσα ἐχθρότης εἶναι ὁ ὄρος διὰ τὸν ἐπίγειον καὶ τὸν οὐράγιον βίον. Τόσον ὅμως διὰ τὴν μίαν, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἄλλην περίπτωσιν ἡ φύσις ὑπάρχει ὡς τὸ πρὸς δέσμευ-

(1) Χρύσιππος, Stoic. fragm., ed. J. ab Arnim, Lipsiae - Berlin, vol. III MCMXXIII, 5 (p. 4).

σιν και τὸ δεσμευόμενον. Τὸ χριστιανικὸν νόημα τῆς φύσεως, ὅπως τὸ ἀντελήφθησαν και μᾶς τὸ παρέδωσαν οἱ Μέσοι χρόνοι, ἔγκειται κατὰ πρῶτον και κύριον λόγον εἰς τὴν δυνατότητα τῆς δεσμεύσεώς της ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη και ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπότοκός της σύγχρονος τεχνικὴ ἔχουν μίαν ἀναγερτήτως χριστιανικὴν ρίζαν. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἀποψιν ἐκ τῶν νεωτέρων διανοητῶν ὁ *Braino* και ὁ *Goethe* εἶναι Ἕλληνες, ὁ *Fichte* και ὁ *Εγγελος* εἶναι ὅμως οὐσιαστικῶς χριστιανοί. Τοὺς δύο πρῶτους ἐμπνέει ὁ βακχικὸς ἐνθουσιασμός, τοὺς δύο δευτέρους διακρίνει ἡ μοναχικὴ διάθεσις. Ἡ διάθεσις αὐτὴ, εἰς μίαν ἀνήκουστον συστηματικὴν ἐνεργητικότητα, εἶναι τὸ πνευματικὸν κλίμα ὅσων ἐπιστημονικῶς ἀναστρέφονται πρὸς τὴν φύσιν. Ἐνῶ τὴν στάσιν τῶν δύο πρῶτων υἰοθέτησεν ὁ ρομαντισμός, τὴν στάσιν τῶν δευτέρων ἐπρόλαβεν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη και ὑπερθεματίζει σήμερον ἡ τεχνικὴ.

Εἰς τί συνέβαλεν ὁ μυστικισμὸς τῆς φύσεως ἀρχομένης τῆς Ἀναγεννήσεως. Τὴν ἀρνητικὴν στάσιν τοῦ χριστιανοῦ ἀνθρώπου ἔγαντι τῆς φύσεως ἐκπροσωπεῖ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τὸ μεσαιωνικὸν πνεῦμα. Τόσον εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὴν Συρίαν, τὰ βυζαντινὰ μοναστήρια και τὴν εἰκονογραφίαν, ὅσον και εἰς τὴν Δύσιν διὰ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων, τοῦ μυστικιστικοῦ ρεύματος και τῶν σχολαστικῶν μελετῶν, ἐπιρρίπτεται εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον ἡ σκιά τῆς πνευματικῆς ἀξίας. Χριστιανικὸν νόημα φαίνεται ὅτι ἔχει ὅ,τι καταγωνίζεται ἢ γνωρίζει νὰ παρακάμπτῃ τὴν ὕλην. Παύει πλέον ὁ κόσμος νὰ εἶναι ἀντικείμενον θαυμασμοῦ, διὰ νὰ γίνῃ ὁ τόπος τοῦ πειρασμοῦ. «Κοσμικὸν» εἶναι δι' ἑσους ζοῦν ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὸ ἀντίθετον τοῦ θρησκευτικοῦ, «ὕλη» τὸ ὄπλον τοῦ διαδόλου, «φύσις» ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀντιδράσεως εἰς τὸ θεῖον.

Ὅταν ὅμως ἡ διάθεσις αὐτὴ ἔφθασεν εἰς τὸ τέλος τῆς ἱστορικῆς της ζωῆς και προτοῦ τὸ πνεῦμα ἐπιχειρήσῃ τὴν νέαν ἱστορικὴν του πορείαν, εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον μεταξὺ Μεσαιῶνος και Ἀναγεννήσεως παρουσιάσθη μία περίεργος μορφή μυστι-

κισμοῦ τῆς φύσεως. Ὅ,τι εἶχεν ἐπὶ αἰῶνας μὲ τόσην ἐπιμονὴν καταπιεσθῆ, εἰς τὸ λυκαυγὲς ἐνὸς νέου καιροῦ κερδίζει μίαν ἐπιδίδουσαν ἐσωτερικὴν ἔντασιν, μίαν περίεργον ζωτικότητα, ἢ ὁποῖα ἔπαιξε διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ρόλον πνευματικοῦ ἐγερτηρίου. Ὅσον ἐπιδεικτικώτερον ἢ ἐπίσημος θρησκεία ἀγνοεῖ τὸν φυσικὸν κόσμον, τόσον ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποκτᾷ μίαν δαιμονικὴν αὐτονομίαν, γίνεται ὄργανον σκοτεινῶν δυνάμεων, κράτος ἀλχημιστῶν καὶ ἀστρολόγων. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ἐνὸς ἰδιοτύπου συγχρωτισμοῦ μαγείας καὶ ἐπιστήμης, ἐνὸς εἴδους ἐρεύνης, ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἀφέλειαν τῶν μάγων τοῦ πρώιμου Μεσαιῶνος, οὔτε τὴν ἀκρίθειαν τῶν ἐπιστημόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἴατροί, ὅπως ὁ Παράκελσος, ἴστανται μεταξὺ δαιμόνων καὶ νόμων, συνδυάζουν τὴν ὑπερφυσικὴν καὶ τὴν φυσικὴν ἐμπειρίαν. Φιλόσοφοι, ὅπως ὁ *Jordano Bruno*, ἐμφανίζονται ὡς προφῆται τῆς φύσεως, ὡς ἔνθεοι μιᾶς φυσικῆς θεότητος, συγκλυδωνιζομένης μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς ἐνὸς ἀπεράντου μαινομένου κόσμου. Ἡ διέγερσις τοῦ συναισθήματος, μία πνευματικὴ ἠδονὴ εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ παρουσίας ἐνὸς εἴδους μυστικιστικῆς συμπαθείας μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θείας φύσεως κατὰ τὴν ἔκστασιν προηγήθησαν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, εἰς τρόπον ὥστε ὠρισμένοι τῶν ἐρευνητῶν τὸ πνεῦμα τῆς πρώιμου Ἀναγεννήσεως νὰ θεωροῦν τὸν μυστικισμόν αὐτὸν ὡς σπέρμα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεπήδησεν ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη¹.

Ριζικὴ ἀναθεώρησις τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως ὑπὸ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κινήματος (Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Paul Gerhardt). Τὴν Ἀναγέννησιν εἰσάγει καὶ συνταράσσει τὸ μεταρρυθμιστικὸν κίνημα. Αἴφνης οἱ ἄνθρωποι τολμοῦν νὰ ἐπικρίνουν τὸ

(1) Πρβλ. *Karl Jöel*, *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik*, Jena 1906, SS. 11, 25, 28, 30 κ. ἑ., *Max Scheler*, *Probleme einer Soziologie des Wissens*, Bern - München 1960², SS. 104/05, 110/11.

κῦρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ διδασκαλίας. Ἡ πατροπαράδοτος ἀλήθεια διὰ μιᾶς κλονίζεται. Ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπότητος ἀνοίγεται μία νέα προοπτική! Ὅ,τι ἔλειπεν ἐκ τοῦ Μεσαιῶνος, εἶναι ἀκριβῶς ἡ προοπτική: Ὅ,τι ὅμως ἀργότερον θὰ βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς φυσικῆς, ὡς λογικῆς μεθόδου πειραματικῆς ἐρεῦνης, εἶναι ἡ τόλμη νὰ διασπασθοῦν τὰ φράγματα τῆς μεταφυσικῆς παραδόσεως, ὁ ἐπίμονος προσανατολισμὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν *terram incognitam* τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, μία ἐπαναλαμβανομένη κατασκήνωσις τοῦ συστηματικοῦ πνεύματος εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ἀγνώστου.

Ἐπὶ νέων ὀριζόντων διαγράφονται κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως αἱ μέχρι τοῦδε ἀπαράδεκτοι διαστάσεις τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς φύσεως. Ὁ φυσικὸς κόσμος ἰδίως παρουσιάζει ἐν ὑποσχόμενον πρόσωπον. Ἡ περιφέρεια τοῦ κόσμου αὐτοῦ εὐρύνεται, αἱ δυνατότητες τῆς συμβολῆς του εἰς τὸ ἀνθρώπινον ἔργον πολλαπλασιάζονται. Δὲν ὑπάρχει πλέον, διὰ νὰ ἐκφοβίξῃ, νὰ ἐπωάζῃ δαίμονας, νὰ ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸ πνεῦμα, νὰ αἰσθητοποιῇ τὰς ἀκολουθίας τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ὁ φυσικὸς κόσμος, ἀλλὰ τοῦναντίον ζητεῖ τώρα νὰ συμμετάσχη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς θείας παρουσίας, νὰ γίνῃ συνεργὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα νὰ μεταλάβῃ τῆς χαρᾶς τῆς λυτρώσεως, τὴν ὁποίαν κηρύττει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας ἀρχίζει ἡ νέα ἀξιολόγησις τῆς φύσεως. Εἶναι, ὡς ἐὰν ἐν ὀλόκληρον ἐποχικὸν πνεῦμα ἤθελε νὰ μιμηθῇ τὸν μοναχὸν τῆς Ἀσσίζης εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὸ πάθος τῆς ἀδελφότητος πρὸς τὰ φυσικὰ πράγματα. Μὲ σπουδὴν ἀναζητοῦνται τώρα τὰ ρητὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται ὁ θαυμασμὸς πρὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου («Ὡς θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε!») ἢ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ θαυμασίως ἐνδεδυμένων «στρουθίων» καὶ «κρίνων τοῦ ἀγροῦ». Εἰς τὰς «Ἐπιτραπεζίους ὁμιλίας» τοῦ ὁ Λούθηρος ἀναγγέλλει καὶ τονίζει ἐπανειλημμένως τὴν νέαν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ὅ,τι προηγουμένως ἦτο εὐτελὲς καὶ ἀντετάσσετο εἰς τὰ θελήματα τοῦ πνεύματος, μάλιστα αὐτὸ τὸ

ὕλικόν περίβλημα τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζεται διὰ τῆς ἐκπλησσοῦσης τελειότητος τοῦ ὡς λόγος θείας εὐχαριστίας. Ὡς ἀνήκον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ διαβόλου μετὰ πάσης σπουδῆς ἀγνοούμενον καὶ μὲ ὄλον τὸ πάθος τῆς ἀσκητικῆς τεχνικῆς ἐπὶ αἰῶνας δεσμευόμενον, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα αἴφνης ἐπανεμφανίζεται ὡς «ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἔργον θαυμαστῆς σοφίας: «Μεγάλε Θεέ, πρόσον με καταπλήσσει τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ μέτρα διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἐπροίκισες!» 1. Ὅσοι δὲν ἔχουν ὀφθαλμούς διὰ τὸ μεγαλεῖον αὐτό, ὅσοι παραμερίζουν τὰ φυσικὰ πράγματα ὡς ἀνάξια λόγου καὶ ἀντίθετα τοῦ κατὰ Θεὸν βίου, εἶναι ὡς ἐκ τούτου διὰ τὸν Λούθηρον ἀπεριφράστως ἄθεοι: «Ὁ ἄθεος δὲν θὰ διακρίνη τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Θεοῦ· μάλιστα δὲν ἔμπορεῖ καὶ νὰ γνωρίσῃ τὰ ἐνώπιόν μας παρόντα δημιουργήματα» 2. Διὰ τῆς στροφῆς τῆς προσοχῆς πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον ὁ Λούθηρος γνωρίζει καλῶς, ὅτι ἀρχίζει μία νέα ἐποχὴ τῆς ἱστορίας: «Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν Ἀνατολήν τοῦ μέλλοντος, διότι ἀρχίζομεν νὰ ἀποκτῶμεν καὶ πάλιν τὴν γνῶσιν τῶν δημιουργημάτων. Ἀντικρύζομεν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ θαῦμα τῶν ἔργων του εἰς τὰ ἀνθη. Εἰς τὰ δημιουργήματά του ἀναγνωρίζομεν τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεώς του» 3.

Ὁ δημωδέστερος μετὰ τὸν Λούθηρον ἐκκλησιαστικὸς προτεστάντης ποιητῆς *Paul Gerhardt*, ὁ Φραγκίσκος τῆς Μεταρρυθμίσεως, μεταγράφει εἰς στίχους τὸ δόγμα τῆς κοινῆς λυτρώσεως ἀνθρώπου καὶ φύσεως 4 διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὑμνεῖ μὲ ἀκούραστον ποιητικὴν δύναμιν τὸ κάλλος καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ ἀνθρώπου φυσικῶν πλασμάτων. Αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ φύσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν *vestigium dei*, δὲν ὑπάρχει διὰ νὰ συμβολίσῃ τὴν μηδαμινό-

(1) 4303, IV. Bd. hg. v. K. Drescher, Weimar 1916, S. 202.

(2) 3390 b, III. Bd. hg. v. K. Drescher, Weimar 1914, S. 301.

(3) 1160, I Bd. hg. v. K. Drescher, Weimar 1912, S. 574.

(4) Πρὸς Ρωμ. Η' 21.

τητα ἢ νὰ ἐνσαρκώνη τὴν διαβολικὴν διάστασιν τῆς Δημιουργίας.
Ὁ *Gerhardt* διαμαρτύρεται διὰ τὴν φυσικὴν εὐτέλειαν τοῦ περιβάλλοντος τῶν Χριστουγέννων.

«Πάρτε μακρὰ τὰ ἄχυρα
καὶ τὰ ξερόχορτα!
Ἄνθη ἐγὼ θὰ φέρω,
γιὰ νᾶχη ὁ Λουτροῦ μου
μυρωμένη στρωμνὴ ἀπὸ βιολέτες.
Μὲ ρόδα καὶ γαρύφαλλα,
μὲ δενδρολίθαινα ἀπ' ὁμορφους κήπους
θέλω νὰ τὸν μυράνω!»¹

Ἡ μεταλλαγὴ τῆς εὐτελείας εἰς μεγαλοπρέπειαν συνεχίζεται διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ὄχι μόνον τῆς ὠραιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῦ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον νοήματος τῶν φυσικῶν γεγονότων.

«Ποιὸς μᾶς ποτίζει τοὺς ἀγροὺς
μὲ τὴν δροσιὰ καὶ τὴν βροχή;
Ποιὸς εἶν' ἐκεῖνος ποὺ φροντίζει,
γιὰ νᾶχωμε τὸ λάδι καὶ τὸν μούστο
στὸν καιρὸ τους;»².

Ἡ σκιά τῆς πτώσεως καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὴν φύσιν κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, μὲ ἐκπληκτικὴν ταχύτητα ἀποσύρεται. Εἰς τὴν ζωὴν τῆς φύσεως ἀντικρύζει ὁ νέος ἄνθρωπος τὰ σύμβολα τοῦ ἰδικοῦ του ἐνθουσιασμοῦ. Ἄντι νὰ θρηνηῖ, ὁ φυσικὸς κόσμος πανηγυρίζει, ἀντι νὰ ὑπομένῃ ἄφωνος τὴν πικρὰν μοῖραν τοῦ ἀντίποδος τοῦ πνεύματος, γνωρίζει νὰ συγχαίρη πρὸς τὸ ἀπελευθερούμενον πνεῦμα.

«Φτερουγίζει ψηλὰ στὸν ἀέρα ὁ κορυδαλλὸς
κι' ἀπ' τὴν φωλιά του ξεκινᾷ τὸ περιστέρι
νὰ πάρη τὸν δρόμο τοῦ δάσους»

(1) «Ich steh an deiner krippe hier», 1653 (Evang. Kirchengesangbuch, Karlsruhe 1951, 28).

(2) «Ich singe dir mit Herz und Mund» (ὡς ἀν. 230).

ἀντιλαλοῦν κοιλάδες καὶ χωράφια
ἀπ' τὸ τραγούδι τοῦ προικισμένου πουλιοῦ,
βουνὰ καὶ λόφους πλημμυρίζει τ' ἀηδόνι
μὲ τὸ τραγούδι του» 1.

Ἐμπρὸς εἰς τὸν ὄργανισμὸν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος δὲν μένει πλέον ἀδιάφορος. Ἀντιλαμβάνεται, ὅτι τὸ φυσικὸν περιβάλλον τοῦ ἀπευθύνει τὸν λόγον, ὅτι τοῦ μεταβιβάζει κάποιο πολυσήμαντον μήνυμα, ὅτι προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀφυπνίσῃ μὲ τὴν ἰδικήν του γλῶσσαν, τὴν ὅποιαν μόνον τὰ αἰσθητήρια τοῦ σώματος ἤμποροῦν νὰ ἐννοήσουν.

«Δὲν θέλω κι' οὔτε μπορῶ πιά νὰ ἠσυχάσω.
Τοῦ μεγάλου Θεοῦ τὸ μέγα ἔργον σαλπίζει
τὸ ἐγερτήριο δλων μου τῶν αἰσθήσεων» 1.

Μία νέα ἱστορικὴ προϋπόθεσις τῆς φυσικῆς διὰ τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἐργασίας ὑπὸ τοῦ Καλβίνου. Ἡ ζωγραφικὴ ἦτο ἐκείνη, ἡ ὅποια πρώτη ἴσως, ὅτε ὁ Μεσαιὼν δὲν εἶχεν ἀκόμη κλείσει τὸν ἱστορικὸν του κύκλον, ἤκουσε τὸ σάλπισμα αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Giotto καὶ ἐξῆς ἐπαναστατικὴν τῆς προσπάθειαν νὰ παραστήσῃ τὸν φυσικὸν κόσμον χωρὶς πνευματικὰς προκαταλήψεις, ἀλλ' εἰ δυνατὸν μὲ «ἐπιστημονικὴν ὀρθότητα», παρήκουσε τελικῶς τὸ θρησκευτικὸν αἶτημα, διετήρησεν ὁμῶς τὴν ἀρχικὴν τῆς φορὰν, διὰ νὰ γίνῃ ἀργότερον, ὅτε ἡ τάσις τοῦ νατουραλισμοῦ εἶχε κορυφωθῆ, ἡ ἀποθέωσις τῆς φύσεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ ὁμῶς εἰς τὴν Μεταρρύθμισιν ὑπολείπεται νὰ προστεθῆ, ὅτι δὲν ἀνεθεώρησε μόνον τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐννοίαν τοῦ φυσικοῦ ἔργου τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐδημιούργησε δηλαδὴ ἓν νέον νόημα τῆς ἐργασίας. Μὲ πρωτοπόρον τὸν Καλβῖνον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ἐγκαταλείπεται μόνον μία χριστιανικὴ παράδοσις, ἡ ὅποια ἔβλεπεν εἰς τὴν ἐργασίαν τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ θεμελιούται μία ἐντελῶς νέα

(1) «Geh aus mein Herz und suche Freud» 1656 (ὡς ἀν. 371).